

ЦИВІЛІСТИКА

ВЕЛИКАНОВА М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
(Київський національний університет
культури і мистецтв)

УДК 347.51

РОЗПОДІЛ РИЗИКУ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

У статті досліджуються підходи до розподілу ризику в деліктних зобов'язаннях. Сформульовано висновок, що ризик у відносинах із відшкодування шкоди є зовнішнім, таким, що не належить до умов цього зобов'язання. Підходом до розподілу ризику в таких зобов'язаннях є імперативний, мета якого полягає у досягненні розумного балансу між публічним інтересом та охоронюваними законом правами і інтересами приватних осіб.

Ключові слова: ризик, наслідки ризику, розподіл ризику, делікт, зобов'язання.

В статье исследуются подходы к распределению риска в деликтных обязательствах. Делается вывод, что риск в отношениях по возмещению вреда является внешним, таким, что не относится к условиям этого обязательства. Подходом к распределению риска в таких обязательствах является императивный, цель которого заключается в достижении разумного баланса между общественным интересом и охраняемыми законом правами и интересами частных лиц.

Ключевые слова: риск, последствия риска, распределение риска, деликт, обязательство.

The article is devoted to the distribution of risk in torts. The conclusion is made that the risk in terms of compensation for damage is external, not subject to the terms of this obligation. An approach to the allocation of risk in such obligations is imperative, the purpose of which is to achieve a reasonable balance between the public interest and the rights protected by the law and the interests of individuals.

Key words: risk, consequences of risk, distribution of risk, tort.

Вступ. Деліктні зобов'язання є складними у розумінні місця і значення ризику у процесі відшкодування шкоди. На думку зарубіжних вчених, важливим для загального розуміння є те, що система деліктів – невід'ємна частина регулювання ризиків і навпаки. Це означає, що ідея деліктного права як регулюючого засобу дає змогу по-новому поглянути на управління ризиками та участь у ньому судів, поряд із такими загальними інструментами, як приватне та публічне регулювання [1, с. 6–12].

Зобов'язання з відшкодування шкоди, в тому числі й деліктні, були предметом дослідження багатьох учених, зокрема: О.С. Йоффе, О.О. Отраднної, С.Д. Гринько (Русу), К.В. Мануїлової, О.О. Сороки Т.С. Ківалової. Проблеми розподілу ризику в деліктних зобов'язаннях викликали інтерес і в зарубіжних дослідників, зокрема, Д.А. Кисара, Е.Р. ДеДжонга, М. Фауре та ін.

Разом із тим підходи до розподілу ризиків у деліктних зобов'язаннях у правовій доктрині залишаються ще малодослідженими. Тому наукові розробки у цьому напрямі є актуальними.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою публікації є з'ясування підходів та способів розподілу ризику в деліктних зобов'язаннях.

Результати дослідження. Як відомо, деліктними є зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення протиправної дії (бездіяльності), яка спричинила шкоду особі або майну потерпілого, при тому, що така протиправна дія є винною [2, с. 160]. У деліктному зобов'язанні обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду покладається на особу за сукупності трьох передумов: протиправності, причинного зв'язку та вини [3, с. 793], і виникає з моменту заподіяння шкоди [4, с. 37].

Верховний Суд України в постанові від 6 листопада 2013 р. № 6-108цс13 зазначив, що аналіз положень ст.ст. 1166, 1167, 1187, 1188 ЦК України свідчить про встановлення в цивільному праві України змішаної системи деліктів, до якої входить: по-перше, правило генерального делікту, відповідно до якого будь-яка шкода (в т.ч. моральна), завдана потерпілому неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала; по-друге, правило спеціальних деліктів, яке передбачає особливості відшкодування шкоди, завданої у певних спеціально зумовлених у законодавстві випадках (спеціальними суб'єктами, у спеціальний спосіб тощо). Таким чином, в окремих випадках виникнення деліктного зобов'язання не обов'язково зумовлюється сукупністю трьох зазначених передумов. Проте, як слушно зазначає О.С. Йоффе, обов'язковою все ж є умова протиправності заподіяння шкоди [3, с. 803].

Спеціальним видом деліктних зобов'язань є зобов'язання, що виникають із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

У літературі наголошується, що діяльність, підвищено небезпечну для оточення у зв'язку з використанням (експлуатацією) шкідливих об'єктів, необхідно відмежовувати від ризикової професійної діяльності [5, с. 135]. Тому постає логічне питання: чи має місце ризик у зобов'язанні із заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки і якщо так, то який саме і як він розподіляється?

Відповідно до ст. 1187 ЦК України під джерелом підвищеної небезпеки розуміють діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Ознаки джерела підвищеної небезпеки наведено у п. 5 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» від 1 березня 2013 р. № 4, відповідно до якого суд, беручи до уваги особливі властивості предметів, речовин або інших об'єктів, що використовуються в процесі діяльності, має право визнати джерелом підвищеної небезпеки також й іншу діяльність. До цих особливих властивостей належить створення підвищеної ймовірності завдання шкоди через неможливість повного контролю за ними з боку людей. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки, настає у разі її цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), а також мимовільного прояву шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у разі завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля).

К.В. Мануїлова вказує на такі ознаки джерела підвищеної небезпеки: 1) неможливість повного контролю зі сторони людини; 2) наявність шкідливих властивостей; 3) велика ймовірність завдання шкоди [6, с. 162]. О.О. Пономарьов виділяє дві ознаки джерела підвищеної небезпеки: 1) непідконтрольність та 2) підвищена ймовірність заподіяння випадкової шкоди оточуючим. При цьому автор зазначає, що ці ознаки є взаємопов'язаними і мають оцінюватись у сукупності. Підвищена ймовірність заподіяння випадкової шкоди оточуючим виникає тільки за наявності непідконтрольності джерела підвищеної небезпеки. Категорія

випадковості, на думку вченого, пояснює причину непідконтрольності, оскільки вказує на її виникнення поза волею особи, що зумовлюється об'єктивними причинами – недостатнім рівнем розвитку науки і техніки [7, с. 262].

Отже, через те, що ймовірність заподіяння шкоди є однією з ознак діяльності, пов'язаної з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, це може слугувати підставою для визнання такої діяльності ризиковою (такою, що здійснюється в стані ризику). Втім, ризик у відносинах із відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є зовнішнім, таким, що не належить до умов цього зобов'язання. Крім того, бути умовою такого зобов'язання зазначений ризик не може, оскільки це суперечитиме природі самого зобов'язання. Адже алеаторний ризик має місце, коли обсяг виконання або його існування поставлено у залежність від випадку чи доброї волі боржника. Це зумовлює особливості виконання таких зобов'язань, які полягають у тому, що реалізація їх мети ставиться у залежність від невизначеного обсягу чи можливості існування зустрічного надання або інших підстав юридично незавершеного надання або задоволення. Тому логічно, що алеаторний ризик може мати місце тільки у правочинах.

Завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки не є правочином, оскільки, по-перше, ця дія здебільшого є протиправною, і на цьому наголошується у науковій літературі. Зокрема, Ю.В. Лесько, окреслюючи ознаки зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, вказує на підстави виникнення таких зобов'язань, до яких належить і завдання протиправної шкоди внаслідок вчинення правопорушення [8, с. 8]. По-друге, навіть тоді, коли має місце правомірне завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, така дія не може розглядатись як правочин, тому що відсутня інша його ознака – спеціальна спрямованість дії на досягнення конкретного правового результату. Крім того, якщо така спрямованість встановлюється під час завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, то це вже дає змогу кваліфікувати цю дію як протиправну. А, як відомо, протиправність пов'язується з виною, а не з ризиком.

З огляду на те, що алеаторність завжди пов'язується із невизначеністю, яка із сторін зобов'язання отримає вигоду, а яка – збитки, така невизначеність має існувати на момент виникнення зобов'язання і її ступінь може впливати на розмір надання; у відносинах із заподіяння шкоди, у тому числі й джерелом підвищеної небезпеки, розмір відшкодування шкоди не залежить від ступеню невизначеності, як і можливість отримання вигоди, про яку взагалі не може йтися.

Таким чином, можна констатувати, що у відносинах із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки відсутній алеаторний ризик.

Інша справа, що діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо може бути, а в деяких випадках має бути, застрахованою. Так, наприклад, відповідно до ст. 21 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» забороняється експлуатація транспортного засобу (за винятком транспортних засобів, щодо яких не встановлено коригуючий коефіцієнт в залежності від типу транспортного засобу) без поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Таке страхування здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих внаслідок дорожньо-транспортної пригоди та захисту майнових інтересів страхувальників (ст. 3 Закону).

Договір страхування є алеаторним, оскільки можливість зустрічного надання, а також його розмір залежать від випадку, а тому ризик входить до такого зобов'язання як його умова. Втім, наявність цього договірного зобов'язання не перетворює відносини із відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, на алеаторні. Алеаторним є власне

договір страхування, за яким несення ризику відшкодування завданої шкоди покладається на одну із сторін – страховика. В таких випадках виникають відносини двох рівнів. Перший – відносини із заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Другий – відносини із договору страхування. При цьому об'єктом відносин страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну потерпілих внаслідок експлуатації забезпеченого транспортного засобу. Н.В. Міловська зазначає, що під час аналізу договору страхування варто розмежовувати його предмет та об'єкт правовідносин, які ним породжуються. На її думку, до об'єктів страхових правовідносин належать матеріальні та грошові цінності (майно, доходи, ризики підприємницької діяльності, цивільна відповідальність із приводу можливої шкоди), нематеріальні особисті блага людини – життя, здоров'я, працездатність, тобто ризик втрати сімейних доходів у зв'язку із втратою здоров'я або настанням смерті у період страхування [9, с. 121].

Таким чином, об'єктом договірних відносин обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є власне цивільно-правова відповідальність, тобто негативні наслідки майнового (у цьому разі) характеру за протиправне заподіяння шкоди внаслідок використання джерела підвищеної небезпеки. Зазначені негативні наслідки виникають саме у зв'язку із завданням шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Проте на момент укладення договору страхування невідомо, чи настануть такі негативні наслідки.

Отже, завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки як делікт, котрий невідомо чи настане, становить зміст ризикової умови договору страхування, від якої залежить можливість зустрічного надання, а також його розмір, що і характеризує такий договір як алеаторний.

Що ж стосується підходів до розподілу ризику у процесі завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, то з метою досягнення розумного балансу між публічним інтересом та охоронюваними законом правами і інтересами приватних осіб розподіл ризику у таких відносинах здійснюється імперативно. Способи ж розподілу залежать від виду джерела підвищеної небезпеки. Так, ризик завдання шкоди таким джерелом підвищеної небезпеки, як транспортний засіб, переважно покладається на третю особу шляхом встановлення обов'язку страхування такого ризику у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Відповідно до ст. 22 цього Закону в разі настання страхового випадку страховик у межах страхових сум, зазначених у страховому полісі, відшкодовує у встановленому цим Законом порядку оцінену шкоду, заподіяну внаслідок дорожньо-транспортної пригоди життю, здоров'ю, майну третьої особи. Втім, законодавством передбачена можливість розподілу ризику завдання шкоди між страховиком та особою, що таку шкоду завдала. Зокрема, такий спосіб закріплено у ст. 1194 ЦК України, де передбачено, що особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

У такі ж способи розподіляється ризик ядерної шкоди, шкоди, що виникла внаслідок пожежі та аварії на об'єктах підвищеної небезпеки тощо.

Якщо чинне законодавство не містить вказівки на обов'язковість страхування діяльності, пов'язаної з використанням джерела підвищеної небезпеки, ризик завдання шкоди покладається на особу, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку (ст. 1187 ЦК України). Проте таке імперативне визначення суб'єкта несення ризику не позбавляє зазначену особу права в добровільному порядку перекласти такий ризик на третю особу, уклавши договір страхування на підставі ст. 6 Закону України «Про страхування».

Окрім того, законодавством передбачається покладання ризику завдання шкоди на особу, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, або розподіл його між цією особою та власником (володільцем) джерела підвищеної

небезпеки, якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця) (ч.ч. 3,4 ст. 1187 ЦК України).

Окремо ЦК України врегульовано відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки. Так, відповідно до ст. 1188 ЦК України шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується на загальних підставах, а саме: 1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою; 2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується; 3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення. Якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини. Як видно із цієї статті, відшкодування шкоди за принципом вини має місце лише тоді, коли йдеться про завдання шкоди власникам (володільцям) джерел підвищеної небезпеки внаслідок їх взаємодії. Якщо ж потерпілими є треті особи, розподіл ризику заподіяння шкоди здійснюється в описані вище способи. Єдиною особливістю тут буде тільки те, що покладання ризику в таких випадках на власників (володільців) джерел підвищеної небезпеки відбувається солідарно.

Ризик шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, переноситься на потерпілу особу у випадках, передбачених ч. 5 ст. 1187 ЦК України: особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоду було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. Таким чином, умисел потерпілого чи непереборна сила є підставами перенесення на нього ризику шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Відсутність вини власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки такою підставою не є.

Водночас у літературі висловлюється думка, що дважливу роль у відшкодуванні шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, відіграє також ст. 1193 ЦК України, згідно з якою якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом [10, с. 182].

Висновки. Таким чином, ризик у відносинах із відшкодування шкоди є зовнішнім, таким, що не належить до умов цього зобов'язання. Підходом до розподілу ризику в таких зобов'язаннях є імперативний, мета якого полягає у досягненні розумного балансу між публічним інтересом та охоронюваними законом правами і інтересами приватних осіб.

Список використаних джерел:

1. Elbert R. de Jong, Michael G. Faure, Ivo Giesen, Peter Mascini. Judge-made risk regulation and tort law: an introduction. *European Journal of Risk Regulation*. 2018. Volume 9. Issue 1. P. 6–12.
2. Мироненко І.В. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Алерта, 2013. 288 с.
3. Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: «Юридическая литература», 1975. 880 с.
4. Отрадна О.О. Строк виконання деліктного зобов'язання та можливі наслідки його порушення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 7 (143). С. 37–40.
5. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник / Київськ. нац. ун-т; Відп. ред. Р.А. Майданик. К.: Юстиніан, 2007. 912 с.
6. Мануїлова К.В. Поняття та характеристика джерела підвищеної небезпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 160–163.
7. Пономарьов О.О. Ознаки джерела підвищеної небезпеки. *Право і безпека*. 2011. № 1(38). С. 258–263.

8. Лесько Ю.В. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Х., 2017. 22 с.

9. Міловська Н.В. Предмет як істотна умова договорів страхування. Приватне право і підприємництво. 2014. Вип. 13. С. 119–122.

10. Бубіна А.І. Деякі проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 38. С. 180–184.

ПОЛЩУК М. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)

КАЛІНІЧЕНКО С. Г.,

студент юридичного факультету
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.91.95

ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У СВІТЛІ ОСТАННІХ ЗМІН ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі стягнення аліментів із боржника на утримання дитини. У статті наводяться основні проблемні питання, з якими стикається заявник у наказному провадженні, та шляхи вдосконалення чинних норм законодавства, що зможуть допомогти стягнути аліменти на утримання дитини якнайшвидше і накласти санкції на боржника за відмову та невчасну оплату аліментів відповідно до закону.

Ключові слова: *наказне провадження, аліменти на утримання дитини, заява про видачу судового наказу, заява про скасування судового наказу, апеляційна скарга на судовий наказ, боржник, заявник.*

Статья посвящена проблеме взыскания алиментов с должника на содержание ребенка. В статье приводятся основные проблемные вопросы, с которыми сталкивается заявитель в приказном производстве, и пути совершенствования действующих норм законодательства, которые смогут помочь взыскать алименты на содержание ребенка как можно быстрее и наложить санкции на должника за отказ и несвоевременную оплату алиментов в соответствии с законом.

Ключевые слова: *приказное производство, алименты на содержание ребенка, заявление о выдаче судебного приказа, заявление об отмене судебного приказа, апелляционная жалоба на судебный приказ, должник, заявитель.*

